

Osveta a ľudovýchova sociálne slabých vrstiev spoločnosti v čase Veľkej hospodárskej krízy*

MARTINA OROSOVÁ

Kľúčové slová: osveta, ľudovýchova, vzdelávanie, nezamestnanosť, vyst'ahovalectvo

Veľká hospodárska kríza vyvolaná krachom burzy na Wall Street dňa 24. októbra 1929 sa do československej ekonomiky vkrádala pomalšie, zasiahla ju však hlbšie a trvala dlhšie ako v iných štátoch Európy a Ameriky. Prvá polovica 30. rokov 20. storočia bola popri povojnových rokoch pre Československú republiku hospodársky najhorším obdobím. Ako zhoršené hospodárske pomery zasiahli oblasť školstva a národnej osvety? Ovplynili kvalitatívnu a kvantitatívnu úroveň vzdelávania a výchovy? Ako štát reagoval na pauperizáciu tých skupín obyvateľstva, na ktoré sa zameriavala osveta a ľudovýchova? Zmenili sa stratégie a priority školskej a kultúrnej politiky štátu pod vplyvom ekonomickej depresie? V súvislosti s Veľkou hospodárskou krízou a jej dosahom na školstvo a kultúru sa vynára množstvo otázok, na ktoré zatiaľ slovenská ani česká historiografia nemá uspokojivé odpovede.¹ Rozsiahlosť problematiky

---

* Štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0122/13 Stratégie a priority československého štátu v oblasti vzdelávania, národnej osvety na Slovensku v rokoch 1918 – 1939 (Aktivity centrálnych ministerstiev v kultúrnej a školskej politike československého štátu a kompetencie referátu Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave, osobnosti).

¹ Osvetovej činnosti na Slovensku v čase Veľkej hospodárskej krízy sa venujú staršie práce: PASIAR, Štefan – PAŠKA, Pavel. *Osveta na Slovensku: Jej vznik, počiatky a vývoj*. Bratislava : Osveta, 1964, 352 s.; ŠKODA, Kamil – PAŠKA, Pavel. *Dejiny osvety v Československu 1918 – 1975*. Bratislava : Obzor, 1977, 264 s. Z najnovších prác: LUKÁČ, Eduard. Význam Osvetového zväzu pre Slovensko pre výchovu a vzdelávanie dospelých v Československej republike. In *Metamorfózy edukácie I*. [online]. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013, s. 49-63. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Lukac2> (posledný náhľad 2. 11. 2015). Témy sa čiastočne týka aj štúdia: KAMENEC, Ivan. Novohlasistická skupina a Robotnícka akadémia na Slovensku v rokoch 1933 – 1937. In MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín: Pocta historikov Milanovi Zemkovi*. Bratislava : Historický ústav SAV a Prodama, 2014, s. 211-222.

Dejiny českej osvety najnovšie mapuje: JÍROVÝ, Zdeněk. *Osvětou k svobodě*. Praha : Národní informační a poradenské středisko pro kulturu, 2005, 185 s., ale obdobie hospodárskej krízy hlbšie neanalyzuje. Množstvo prác sa venuje českej osvete a vzdelávaniu v 19. storočí, ktoré sú však pre našu tému irelevantné.

Problematiky školstva na Slovensku v čase Veľkej hospodárskej krízy sa sčasti dotýkajú práce: BAKKE, Elisabeth. *Doomed to failure? The Czechoslovak nation project and the Slovak autonomist reaction 1918 – 38*. Dizertačná práca [online]. University of Oslo, 1998, 314 s. Dostupné na internete: http://folk.uio.no/stveb1/Doomed_to_failure_links.html (posledný náhľad 2. 11. 2015).; KÁZMEROVÁ, Ľubica. K vývinu štruktúry školstva na Slovensku v rokoch 1918 – 1939. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.) *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : Veda, 2004, s. 417-444; JOHNSON,

nedovoľuje obsiahnuť všetky nastolené problémy jednou štúdiou. Obmedzím sa preto len na tú časť kultúrnej politiky Československa v čase Veľkej hospodárskej krízy, ktorá súvisí so štátom realizovanou osvetovou a ľudovýchovnou činnosťou na území Slovenska v kontexte celospoločenských udalostí.

Dalo by sa očakávať, že hospodárska kríza prinesie výrazné škrty v štátnom rozpočte a šetrenie vo verejných výdavkoch. V skutočnosti sa tak nestalo a všetky pokusy o väčšiu úsporu skončili neúspechom, napriek tomu, že boli legislatívne upravené už od roku 1924, keď bol prijatý zákon o úsporných opatreniach vo verejnej správe.² Československo zdedilo z Rakúsko-Uhorska rozbušenú štátnu byrokráciu, ktorú sa mu za dvadsať rokov existencie nepodarilo zefektívniť. K rastu štátnych výdavkov prispievala aj centralizačná politika, podľa ktorej si rozhodujúcu časť kompetencií vo všetkých rezortoch ponechávali ministerstvá.³ Znižovanie príjmov štátneho rozpočtu, ktoré bolo dôsledkom krízy, vláda vyrovnávala zvyšovaním daňového zaťaženia obyvateľstva, čo v čase masovej nezamestnanosti viedlo k všeobecnému znižovaniu životnej úrovne obyvateľstva. Do siete sociálnych dávok patrila len veľmi malá časť pracujúcich a pauperizácia obyvateľstva v niektorých krajoch dosiahla alarmujúce stavy.⁴ Výsledkom bol rapídne spomalený rast ekonomiky, ktorá sa nedokázala spamätať ešte ani v roku 1935, keď sa už väčšina krajín z najhoršej krízy dostala.⁵ Československý štát sa ocitol v začarovanom kruhu príjmov a výdavkov, dlhov a daní, úverov a pôžičiek.

Po jesenných voľbách v roku 1929 a páde desiatej vlády občianskej koalície, v ktorej post ministra školstva a národnej osvety zastával Anton Štefánek, nastúpil do ministerského kresla sociálny demokrat Ivan Dérer. Stal sa vôbec najdlhšie pôsobiacim ministrom školstva a národnej osvety v období prvej Československej republiky (7. decembra 1929 – 14. februára 1934) a jeho úradovanie sa takmer presne kryje aj s obdobím hospodárskej krízy.⁶ Riešenie problémov školstva a národnej osvety sťažoval aj fakt, že sa

---

Owen V. *Slovakia 1918 – 1938. Education and the making of a nation*. New York : East European monographs, 1985, 517 s.

² Zákon č. 286/1924 Sb. z. a n. zo dňa 22. 12. 1924 o úsporných opatreniach vo verejnej správe.

³ DOLEŽALOVÁ, Antonie. Fiskální politika. In KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav. *Mýtus a realita hospodárske výspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha : Karolinum, 2000, s. 25.

⁴ BARTLOVÁ, Alena. Vnútropolitické konflikty za veľkej hospodárskej krízy. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan. *Slovensko v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : VEDA, 2012, s. 427.

⁵ HALLON, Ľudovít. Hospodárstvo v 30. rokoch. In FERENČUHOVÁ – ZEMKO 2012, s. 359-371.

⁶ Tejto časti jeho životného diela bola zatiaľ venovaná len čiastočná pozornosť, napriek tomu, že zanechal v tomto rezorte nepochybne hlbokú stopu. V rozsiahlej monografii venovanej osobnosti Ivana Déreera sa jeho pôsobeniu ako ministra školstva a národnej osvety venujú tri štúdie: RÝDL, Karel. Ivan Dérer a československé meziválečné školství, s. 389-402; VRÁBEL, Ferdinand. Ivan Dérer a niektoré problémy v školstve I. ČSR (1918 – 1938), s. 403-426; SOKOLOVÁ, Milena. Miesto a úloha Ivana Déreera vo vývoji evanjelického a. v. cirkevného školstva v medzivojnovom období, s. 477-494. In PEKNÍK, Miroslav a kolektív. *Dr. Ivan Dérer – politik, právnik a publicista*. Bratislava : Ústav politických vied SAV a VEDA, 2010, 680 s.

riadili rôznymi legislatívnymi predpismi v českých krajinách, na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, prípadne bolo množstvo oblastí, ktoré neboli právne nijako zabezpečené (napr. ochrana pamiatok a prírody, archívnictvo, múzejníctvo atď.). Minister I. Dérer vyvíjal systematické úsilie zjednotiť a modernizovať školskú správu, čím si spravil veľa politických nepriateľov.⁷ Prijatie novej právnej úpravy, ktorá sa v roku 1932 dostala do medziministerského pripomienkovania, sa mu však nepodarilo doceliť.

Úsporné opatrenia v rezorte školstva a národnej osvety

Hospodárska kríza nútila predstaviteľov jednotlivých rezortov znižovať výdavky a hľadať možnosti šetrenia, keďže od začiatku vypuknutia krízy stále narastal štátny dlh. Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO) sa v kapitolách štátneho rozpočtu držalo stabilne na tretej priečke.⁸ Oblasť školstva a národnej osvety bola mimoriadne rozsiahla a aj tá najmenšia zmena (napríklad zníženie počtu žiakov v triedach) znamenala miliónové výdavky. Vzhľadom na finančnú náročnosť zabezpečenia školského vyučovania a plnenie rôznych sociálnych programov sa MŠaNO nedarilo dodržiavať príkazy na šetrenie štátnych výdavkov a znižovať jednotlivé rozpočtové položky v oblasti školstva. Citelnejšie zníženie príjmov pre školstvo pocítil až minister Jan Krčmář, ktorý začiatkom roku 1934 vystriedal Ivana Déreera.

Na Slovensku spravoval oblasť školstva, osvety a ľudovýchovy Referát Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave.⁹ Aj jeho činnosti sa dotkla hospodárska kríza a na príkaz pražského MŠaNO musel hľadať úspory vo svojich výdavkoch. Na správach, ktoré bratislavský Referát zasielal do Prahy vidíme, aké minimálne kompetencie, najmä vo finančnej oblasti, tento Referát mal (príspevok na služobný odev zriadencov, čiastočne cestovné a stravné výdavky). Aj výdavky „podľa voľnej úvahy“ v skutočnosti záviseli od súhlasu Prezídia alebo príslušného odboru MŠaNO v Prahe.¹⁰ Drobné úspory dosahoval Referát MŠaNO napríklad tým, že pri ustanovovaní predsedov skúšobných maturitných komisií dbal na to, aby boli z blízkeho okolia a nemuseli ďaleko dochádzať. Usporiť sa podarilo, aj keď nejaký učiteľ alebo profesor umrel, či odišiel do dôchodku, a jeho miesto nebolo hneď obsadené. Ďalšie úspory boli docielené na štátnych ľudových školách tým, že v prípade neprítomnosti učiteľa nebola vyslaná náhrada, ale vyučovanie sa riešilo spojením tried, striedavým vyučovaním a suplovaním učiteľského

⁷ RÝDL 2010, s. 400.

⁸ DOLEŽALOVÁ 2000, s. 35.

⁹ KÁZMEROVÁ, Ľubica. Riadiace orgány školstva na Slovensku a vzdelávací systém v rokoch 1918 – 1945. In KÁZMEROVÁ, Ľubica a kol. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918 – 1945)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 11-34.

¹⁰ Národný archív České republiky, Praha (ďalej NA ČR), fond Ministerstvo školstva (ďalej f. MŠ), krabica (ďalej k.). 312. Spis č. 1849/34 prez., 21. 7. 1934. Zpráva o úsporné činnosti při referátě min. škol. a nár. osvety v Bratislavě za II. čtvrtletí r. 1934.

zboru. Na nákupe učebných pomôcok by mohol Referát ušetriť asi stotisíc korún, čo by však išlo na úkor kvality vyučovania. Nepatrných 7 500 Kč určených v rozpočte na rok 1934 pre učiteľské knižnice sa Referát nehodlal vzdať. Na osvetových, ľudovýchovných a cirkevných záležitostiach Referát nemohol ušetriť nič, pretože nedisponoval žiadnymi prostriedkami pre tieto oblasti.¹¹ Výrazné skrátenie rozpočtu pre školstvo v roku 1934 viedlo prednostu bratislavského Referátu MŠaNO F. Píseckého k vydaniu obežníka riaditeľstvám všetkých škôl, v ktorom ich nabádal k maximálnej šetrnosti, najmä aby upustili od nákupu vecí, ktoré neboli nevyhnutne potrebné (napr. klavír, drobnohľad, epidiaskop, väzba kníh, nákup náučných slovníkov a pod.).¹²

Fakt, že Ministerstvo školstva a národnej osvetu disponovalo aj v časoch krízy pomerne rozsiahlymi finančnými prostriedkami, neznamená, že boli rovnako uspokojované všetky zložky rezortu. Najviac financií pohltili platy štátnych zamestnancov, teda učiteľov, profesorov, školských inšpektorov, ale aj samotných ministerských úradníkov. Úsporné opatrenia rezortu sa v najväčšej miere sústredili na oblasť národnej osvetu, čo dokladá aj porovnanie niektorých konkrétnych výdavkov.¹³ Napríklad obnova pamiatok a archeologické vykopávky boli v 20. rokoch pomerne štedro dotované. Celková suma sa pohybovala od 416 030 Kč v roku 1920 do 3 644 371 Kč v roku 1925. V rozpočte na rok 1930 sa tieto výdavky stenčili na 1 750 070 Kč a každým rokom sa znižovali až na 251 000 Kč v roku 1937.¹⁴ Podobný trend zaznamenali aj rozpočty pre Československý historický ústav v Ríme a vo Viedni, podpora Štátnej archívnej školy a jednotlivých múzeí v celej republike. Pomerne uspokojivo investovalo MŠaNO do nákupu umeleckých diel pre budúcu Národnú galériu v Prahe, ktoré muselo do jej zriadenia a vybudovania uchovávať v depozitároch a verejnosť z nich teda nemala okamžitý úžitok.¹⁵

Poslanie ľudovýchovy a politika škrtov

Najviac bola škrtmi postihnutá ľudová výchova, teda výchova najširších vrstiev ľudu po celú dobu života občana po skončení povinnej školskej dochádzky a po získaní vyššieho

¹¹ Tamže.

¹² NA ČR, f. MŠ, šk. 312. Referát MŠaNO v Bratislave: obežník č. 20 z 2. 2. 1934, obežník č. 46 z 2. 3. 1934.

¹³ Dobový termín „národná osveta“ zahŕňal podstatne širšiu oblasť, aká dnes patrí do pôsobnosti ministerstva kultúry. Okrem starostlivosti o literárne, výtvarné a hudobné umenie, žurnalistiku, kinematografiu, múzejníctvo, knihovníctvo, ochranu pamiatok a prírody sem patrili aj záležitosti archívnictva, archeológie, historického výskumu a školských a kultúrnych stykov so zahraničím a hlavne rozsiahla oblasť samotnej osvetu a ľudovýchovy. Bližšie o tom: OROSOVÁ, Martina. Kultúra alebo národná osveta? Kompetencie Ministerstva školstva a národnej osvetu v oblasti kultúry v rokoch 1918 – 1939. In HRADECKÝ, Tomáš – HORÁK, Pavel a kol. *České, slovenské a československé dějiny 20. století*. Ústí nad Orlicí : Oftis pre Historický ústav Filozofickej fakulty Univerzity Hradec Králové, 2013, s. 46.

¹⁴ NA ČR, f. MŠ, šk. 3126. Spis č. 149413/1939, 29. 11. 1939; OROSOVÁ, Martina. Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období. In *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 4, s. 8.

¹⁵ UHLÍKOVÁ, Kristína. *Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878 – 1939)*. Praha : Národní památkový ústav, 2010, s. 127.

vzdelania. Ministerstvo jej hneď v prvých mesiacoch po vzniku republiky venovalo mimoriadnu pozornosť a záštitu nad touto časťou osvetovej práce držal samotný prezident T. G. Masaryk. Jeho osobnosť bola vzorom pre zástup ľudovýchovných pracovníkov, čítajúci v roku 1938 okolo 200 000 mužov a žien, ktorí mali svojou prácou prispieť ku konsolidácii novej republiky, vychovávať občanov v demokratickom a humanistickom duchu a všemožne podporovať občiansku spoločnosť.¹⁶ Mali sa riadiť Masarykovým heslom: „Nedostatok výchovy vo veciach týkajúcich sa práv a povinností občianskych je najhorším nepriateľom slobody.“ Výrazom úcty a rešpektu voči „prezidentovi-vychovávateľovi“ bolo určenie 7. marca – dňa prezidentových narodenín – za Deň osvety, ktorý bol sviatkom všetkých osvetových a ľudovýchovných pracovníkov. Legislatívny rámec ľudovýchovy vymedzovali tri zákony, nazývané aj „Masarykove ľudovýchovné zákony“,¹⁷ ku ktorým sa v čase ohrozenia republiky pridal zákon č. 184/1937 Sb. z. a n. o brannej výchove z 1. júla 1937. Konkrétny výkon zákonov určovali nariadenia, výnosy a obežníky Ministerstva školstva a národnej osvetu v Prahe ako najvyššieho úradu štátnej správy, ktorý časť svojich kompetencií delegoval na Referát Ministerstva školstva a národnej osvetu v Bratislave.¹⁸

Štátna alebo národná osveta sa realizovala prostredníctvom okresných osvetových zväzov a miestnych/mestských osvetových komisií, ktoré boli zriadené takmer v každej obci. Na Slovensku ich bolo okolo dvetisíc. Najvyššími inštitúciami, ktoré slúžili ako centrálna a koordinačná organizácia, bol *Masarykův lidovýchovný ústav* v Prahe, ktorý bol pokračovateľom Osvetového zväzu založeného v roku 1906, a *Osvetový sväz pre Slovensko* v Bratislave, založený v roku 1919 českými učiteľmi a úradníkmi pôsobiacimi na Slovensku. Poskytoval služby aj 15 maďarským okresným a mestským osvetovým zborom.¹⁹ V Užhorode pôsobil *Podkarpatoruský zväz osvetový* a pre nemeckú menšinu slúžil *Institut für deutsche Volksbildung* v Prahe. Najdôležitejšími tlačovými médiami boli časopis *Česká osvěta*, ľudovýchovný vestník pre Slovensko *Náš ľud* a časopis *Volksbildungsgarbeit* pre nemeckú menšinu. Rozvoju ľudovej výchovy napomáhala množstvo ďalších časopisov a publikácií, napr. *Osvěta venkova*, *Dělnická osvěta*, *Časopis československých*

¹⁶ Tento fakt konštatoval prednosta ľudovýchovného oddelenia MŠaNO Anton Matula v prednáške na zjazde v Prahe v dňoch 26. – 28. 5. 1938. J. A. V. (J. A. Vrátný). II. celoštátny sjazd ľudovýchovných pracovníkov. In *Náš ľud: ľudovýchovný vestník pre Slovensko* (ďalej *NL*), 1937 – 1938, roč. 10, č. 8-10, s. 124.

¹⁷ Zákon č. 67/1919 Sb. z. a n. o organizácii ľudových kurzov občianskej výchovy zo 7. 2. 1919, zákon č. 430/1919 Sb. z. a n. o verejných knižniciach obecných z 22. 7. 1919, zákon č. 80/1920 Sb. z. a n. o pamätných knihách obecných z 30. 1. 1920.

¹⁸ OROSOVÁ, Martina. Osveta a ľudová výchova v kompetencii Referátu Ministerstva školstva a národnej osvetu v Bratislave v rokoch 1919 – 1939. In KÁZMEROVÁ 2012, s. 35-54.

¹⁹ Slovenský národný archív (ďalej *SNA*), fond Referát Ministerstva školstva a národnej osvetu (ďalej f. Referát MŠaNO), šk. 169. *Osvetový sbor pre Slovensko*, č. 1279/38, 15. 4. 1938. Zoznam osvetových zborov na Slovensku.

knihovníkú, Československá lidová výchova, Osvětové rozhledy, Loutkař, Vychovatel, Vzdělávatel, Stráž osvěty, Naše divadlo, Námety pre rozpravy na ľudových besedách.

Pôvodné poslanie národnej osvety sa v duchu ľudovýchovných zákonov zameriavalo na organizovanie kurzov občianskej výchovy, prednášok o republikánskom zriadení a parlamentnej demokracii, náukobehov materinského jazyka, zakladanie verejných obecných knižníc a písanie pamätných obecných kníh alebo kroník. No od začiatku bola činnosť ľudovýchovných pracovníkov omnoho širšia a bohatšia a zahŕňala v podstate všetky oblasti života človeka i spoločnosti a v konkrétnom prostredí nadobúdala rôzne formy podľa potrieb a záujmov miestnych obyvateľov. Tieto aktivity sa rôznili podľa regiónov, sociálnej skladby obyvateľstva – bol rozdiel medzi osvetou v mestách a na vidieku, medzi osvetou dospelých a mládeže, mužov a žien, robotníkov a roľníkov, na čisto slovenskom a v národnostne zmiešanom území. Menili sa aj formy a metódy ľudovýchovy, na ktorých môžeme sledovať postup modernizácie v oblasti verejného života. Kým v 20. rokoch prevládajú kurzy, prednášky, besedy, náukobehy, čitateľské krúžky, v 30. rokoch sa osvetoví pracovníci nezaobídu bez „svetelných obrázkov“ premietaných na skioptikone, teda diapozitívov, ako aj rozhlasu a kina.²⁰

Svoj zlatý vek prežívala osveta a ľudovýchova v 20. rokoch 20. storočia, keď u osvetových činiteľov prevládalo poprevratové nadšenie z budovania štátu a počet ľudovýchovných pracovníkov sa zvyšoval. To súviselo so zakladaním nových škôl, keďže veľkú väčšinu ľudovýchovných pracovníkov tvorili učitelia a stredoškolskí profesori, ktorým mimoškolskú osvetovú aktivitu diktoval tzv. malý školský zákon.²¹ Priaznivú finančnú situáciu bolo cítiť aj na podpore osvetových podnikov. Osvetová činnosť bola ministerstvom dôsledne sledovaná a štatisticky vyhodnocovaná. Čísla vypovedajúce o zorganizovaných podujatiach a počte účastníkov sú obrovské. Išlo o stovky absolventov kurzov, tisíce poslucháčov prednášok, desaťtisíce návštevníkov osláv a sviatkov. Ľudovýchovní pracovníci sa stretávali na regionálnych i celoštátnych zjazdoch, publikovali svoje prednášky, odovzdávali si skúsenosti, hľadali vzory v zahraničí, najmä v západnej Európe a Amerike, snažili sa postaviť ľudovýchovnú činnosť na vedecké základy.²²

Veľká hospodárska kríza postihla ľudovýchovu veľmi tvrdo. Kým v roku 1931 bolo pre potreby ľudovej výchovy vyčlenených v štátnom rozpočte šesť miliónov Kč, v roku 1934 to bolo už len 1 634 000 Kč, čiže zníženie o viac ako 70 %.²³ Navyše, dotovanie akcií

²⁰ Pozri správy okresných osvetových zborov a miestnych osvetových komisií v rokoch 1919 – 1939. SNA, f. Referát MŠaNO, I. oddelenie, 19. Kultúra a osveta, inv. č. 252-256, šk. 153-155.

²¹ Zákon č. 251/1922 Sb. z. a n., ktorým sa menia niektoré zákony o služobných pomeroch učiteľstva verejných škôl obecných a občianskych zo dňa 13. 7. 1922.

²² Pozri štatistické výkazy a ročné vyhodnotenia osvetovej činnosti v rokoch 1922 – 1944. NA ČR, f. MŠ, šk. 518.

²³ NA ČR, f. MŠ, šk. 861. *Exposé ministra školství a národní osvěty v kulturním výboru poslanecké sněmovny N. S. Praha, 1935, s. 9-11.* [Ministrom školstva a národnej osvety bol Jan Krčmář, 14. 2. 1934 – 24. 1. 1936]

sťažovala potreba súhlasu ministerstva financií, ktoré schvaľovalo vyplatenie jednotlivých súm na každú programovú aktivitu.

Svoju úlohu v čase hospodárskej krízy videla ľudovýchova v činnosti, ktorá by pomohla zmierniť jej negatívne dôsledky: sústrediť sa najmä na hospodárske otázky, ako povzniesť hospodárstvo na vidieku (mnohí učitelia napríklad založili tzv. vzorové hospodárstvo, na ktorom prakticky ukazovali ľuďom výhody používania umelých hnojív, moderné smery ovocinárstva, včelárstva a rybárstva, význam očkovania hospodárskych zvierat a pod.), predsavzali si podporovať myšlienku družstevníctva, zlepšiť hygienickú a zdravotnú situáciu obyvateľov, a, samozrejme, naďalej hlavne ľudí vzdelávať, lákať ich do knižníc a čítární, podporovať umelecké vlohy ľudí a vzbudiť ich záujem o umenie. Hospodársku krízu chápali aj ako krízu mravnú, krízu dôvery ľudí k sebe navzájom, k spoločenským triedam, celým národom a štátom.²⁴ Preto si ako jednu z hlavných úloh vytýčili získať si dôveru ľudu, ktorému bola osvetová činnosť určená.²⁵ V hospodárskom povznesení vidieka videli cestu k vyššej kultúrnej a mravnej úrovni obyvateľstva.²⁶

Ľudovýchova medzi nezamestnanými v čase krízy

Pálčivým spoločenským problémom počas hospodárskych kríz bola nezamestnanosť. Ministerstvo školstva a národnej osvety sa snažilo jej dôsledky zmierňovať už v povojnových rokoch. Bezplatné kurzy pre nezamestnaných sa realizovali na základe výnosu MŠaNO č. 118920 z 10. novembra 1923.²⁷ Vedenie rezortu bolo pri vydaní výnosu vedené snahou poskytovať nezamestnaným vhodným spôsobom možnosť duševného vzdelania, zdokonalenia a prehĺbenia odborných vedomostí. Kurzy mali byť usporiadané všade tam, kde v obci a v okruhu 6 km dostáva štátnu podporu v nezamestnanosti viac ako 200 osôb. Prednášky boli zamerané na občiansko-výchovné otázky (štátna forma, štátne orgány, ústava, pozemková reforma, peňažný trh, obchod, sociálne zákonodarstvo, nezamestnanosť, ľudová zdravotná starostlivosť) a odborné problémy (materiály, nástroje, stroje, výkresy, výpočty, automobily a pod.).²⁸

Masová a dlhodobá nezamestnanosť, ktorá bola dôsledkom Veľkej hospodárskej krízy, primala MŠaNO v roku 1932 k vydaniu ďalšieho výnosu „o verejnej pečlivosti osvetovej

²⁴ VLČEK, Jaroslav. Niekoľko úvah na zimu. In *NL*, 1930, roč. 3, č. 4, s. 52-53;

²⁵ PAVLÁK, L. Ako zvýšiť káder prednášateľov z radov neučiteľských a neprofesorských. In *NL*, 1930, roč. 3, č. 3, s. 49-51.

²⁶ V Rezolúcii zjazdu ľudovýchovných pracovníkov konaného v dňoch 4. – 6. júla 1930 v Žiline sa zdôrazňovala potreba modernizácie poľnohospodárstva, elektrifikácie vidieka, zavedenia telefónu do každej obce. O pomoc so zriaďovaním vzorových hospodárstiev bola požiadaná Zemedelská rada pre Slovensko. Pozri: *Náš ľud: ľudovýchovný vestník pre Slovensko*, 1930, roč. 3, č. 1, s. 14-15.

²⁷ JELÍNEK, Karel. *Príručka pre osvetových pracovníkov*. Bratislava : Osvetový sväz pre Slovensku, 1936, s. 62-64.

²⁸ JELÍNEK 1936, s. 62-63.

o nezamestnaných“.²⁹ Ministerstvo v ňom vyzvalo okresné osvetové zbory, miestne osvetové komisie, knižničné rady verejných obecných knižníc, správy ľudovýchovných škôl, ľudovýchovných pracovníkov, osvetových referentov a všetkých aktivistov verejnej osvetovej starostlivosti, aby venovali nezamestnaným mimoriadnu a účelnú podporu v ich vzdelávacích a rekreačných snahách. Špeciálne vzdelávacie kurzy sa mali uskutočňovať najmä pre nezamestnaný dorast, teda mládež vo veku 14 – 17 rokov. V smerniciach boli stanovené podrobnosti o obsahu prednášok: národohospodárske a sociálno-politické témy, otázky pracovného práva, ústavy a verejnej správy, kultúrne, vychovávateľské, literárne a zdravotnícke otázky, pričom sa malo prihliadať na sociálne postavenie a kultúrne potreby a záujem samotných nezamestnaných. Ďalšia časť kurzov sa mala venovať odbornej výchove, výučbe jazykov, kurzom stenografie, písania na stroji, šitia a zhotovovania strihov, účtovníctva, výkresoznalectva, výpočtov, obsluhy strojov. Tento rámcový program mohol byť doplnený návštevou divadelných a filmových predstavení, koncertov, čitateľskými besedami, športovými aktivitami. Kurzov sa mohli zúčastniť všetci nezamestnaní s legitimáciou, bez rozdielu vzdelania, pohlavia, národnosti či sociálneho postavenia. Štát vyčlenil na každý kurz príspevok 800 korún. V prípade, že v danom obvode by bol mimoriadne veľký počet nezamestnaných, ktorí sa hlásili do kurzov, ministerstvo mohlo príspevok zvýšiť. Inšpiráciu pre osvetovú prácu s mladistvými nezamestnanými nachádzali ľudovýchovní pracovníci v nemeckej osvete, ktorá sa zameriavala na vyplnenie voľného času nezamestnaným, aby neboli odkázaní len sami na seba a nepodľahli zúfalstvu, radikálnej politickej agitácii, hazardným hrám a pod.³⁰

Na tému „*ako organizovať verejnú pečlivosť osvetovú pre nezamestnaných*“ sa 1. októbra 1932 konala porada MŠaNO so zástupcami ministerstva sociálnej starostlivosti, osvetových referentov z Prahy a Bratislavy, Masarykovho ľudovýchovného ústavu, robotníckych osvetových ústredí a riaditeľov vyšších ľudových škôl.³¹ Poradu viedol prednosta sekcie národnej osvety MŠaNO v Prahe Zdeňek Wirth, hlavný referát predniesol vrchný odborový radca Antonín Matula. S príspevkom o knižniciach vystúpil vrchný tajomník Balaš, o skúsenostiach s kultúrnou starostlivosťou o nezamestnaných v Nemecku referoval Dr. Moucha a vedúci štátneho filmového a diapozitívového ústavu Melichar upozornil na filmy a diapozitívy na tému hospodárskej krízy. Účastníci porady sa zhodli v tom, že kultúrna starostlivosť o nezamestnaných sa musí realizovať v súčinnosti s ministerstvom sociálnej starostlivosti a ministerstvom vnútra, odborovými

²⁹ Výnos MŠaNO č. 48067 zo dňa 7. 6. 1932. JELÍNEK 1936, s. 63-64; Kultúrna pomoc verejnej pečlivosťi osvetovej o nezamestnaných. In *NL*, 1932, roč. 5, č. 1, s. 5.

Na výnos o bezplatných kurzoch pre nezamestnaných upozorňoval slovenské osvetové zbory obežník Referátu MŠaNO č. 76.185/III ai1932, uverejnený v časopise *NL*, 1932, roč. 5, č. 3-4, s. 54-55.

³⁰ JELÍNEK 1936, s. 63-64.

³¹ JAV. Ako organizovať verejnú pečlivosť osvetovú pre nezamestnaných. In *NL*, 1932, roč. 5, č. 2, s. 21-22.

a mládežníckymi organizáciami, útulkami. Za dôležité považovali najmä získanie pozornosti nezamestnanej mládeže, na čo sa mali využiť knihy, časopisy a filmy. Kurzy mali dopĺňať a rozširovať nadobudnuté vzdelanie, nie poskytovať nové.³² Veľa pozornosti venoval starostlivosti o nezamestnaných najmä Antonín Matula. Vo svojich článkoch v časopise *Česká osvěta* zdôrazňoval, že nezamestnanosť a bieda znamenajú vážne nebezpečenstvo pre štát a spoločnosť, pretože „rozvracejí světový i životní názor těch, kdo jsou jimi postiženi... lidé ztrácejí v takové situaci rovnováhu a soudnost v takové míře, že jsou nakloněni podporovati výstřední akce sociální“.³³ Vedúci pracovník ľudovýchovného oddelenia MŠaNO v Prahe, ktorý sa výrazne angažoval v agrárnej osvete, bol presvedčený, že štátna ľudová výchova musí brániť nezamestnaným podporovať štrajky, demonštrácie a rôzne akcie Komunistickej strany Československa. Tým sa však ľudovýchovní pracovníci dostávali do nejasnej a rozpoltenej situácie. Na jednej strane museli ostať apolitickí, no zároveň mali frekventantov kurzov presviedčať o nebezpečnosti socialistických a komunistických názorov.

Štátna osvetová činnosť videla nezamestnanosť ako ekonomický problém, no nútenú záhaľku nepracujúcich chápala ako zdroj mravného a morálneho úpadku. Práve pred ním chcela nezamestnaných uchrániť. Pre ľudovýchovných pracovníkov znamenal život bez práce život bez cieľa, bez zmyslu, „bez pevného duševného záujmu“, čo nutne viedlo k demoralizácii. „Neviazanosť voči každému predpisu je prirodzeným dôsledkom voľného života bez dozoru, náležitej výchovy a hlavne nebezpečného vplyvu ulice,“ myslel si osvetový pracovník Štefan Juraš.³⁴ Prejavy nemorálneho správania nevideli len v porušovaní pravidiel etiky, náboženských noriem či spoločenských zákonov, ale aj v „pochybnom“ politickom zmýšľaní, v príklone k radikálnym názorom a hlavne prejavom nepriateľstva proti republike. V slovenskom prostredí sa k tomu pridával aj odmietavý postoj proti ideám československej národnej jednoty. V osvetových zákonoch, výnosoch Ministerstva školstva a národnej osvety, v poučných brožúrkach, článkoch, odbornej osvetovej literatúre sa „výchova občana k demokracii“ opakovane objavuje ako najvyšší apelaatív, najvznešenejší cieľ ľudovýchovnej práce. To bolo aj hlavným cieľom kurzov pre nezamestnaných.

Kurzy pre nezamestnaných

Priebeh kurzov pre nezamestnaných poznáme z Bratislavy, kde sa organizovali pravidelne od roku 1930 na popud bývalého ministra školstva a národnej osvety Ivana Mar-

³² Tamže, s. 22.

³³ MATULA, Antonín. Veřejná péče osvětová o nezaměstnané. In *Česká Osvěta*, 1932/1933, roč. 29, , č. 1-10, s. 49. Dielo citujú aj autori Dejín osvety v Československu, ktorí A. Matulu odsudzujú ako „předního buržoazního lidovýchovného pracovníka v první Československé republice... jež hájí reakční názory“. ŠKODA – PAŠKA 1977, s. 112.

³⁴ JURAŠ, Štefan. Nezamestnaná mládež. In *NL*, 1933, roč. 5, č. 7-8, s. 148.

koviča.³⁵ Rada mesta Bratislavy utvorila komisiu zo zástupcov mesta, Osvetového zboru pre Slovensko, Štátnej priemyselnej školy, učňovských škôl, organizácií YMCA a YWCA.³⁶ Komisia vypracovala program kurzov pre maloletých robotníkov a robotníčky a Osvetový zväz pre Slovensko bol poverený ich uskutočnením. V kurzoch pre chlapcov boli prednášky venované témam: zdravoveda, styk s ľuďmi, vývoj mužského tela, pohlavné choroby, hospodárenie s majetkom a peniazmi, občianska náuka, doklady a dôležité listiny, sociálne zákonodarstvo, kurz slovenčiny a nemčiny. Súčasťou kurzu bolo premietanie kultúrnych filmov, telocvik, hry a kúpanie. Chlapci navštevovali aj odborné kurzy učňovských škôl.³⁷

Po troch rokoch organizovania kurzov pre nezamestnanú mládež z chudobných bratislavských štvrtí zhodnotil svoje skúsenosti osvetový pracovník Štefan Juraš. Pozitívne hodnotil fakt, že mladým ľuďom v zlom sociálnom postavení organizátori ukazovali iné cesty, riadili ich myšlienkové pochody a korigovali názory, ktoré boli „často infikované tým známym momentom sociálne slabších, že sa im deje krivda. Kto zavinil hospodársku krízu? Prečo sme nezamestnaní? Nikto druhý než kapitalisti, tak vám odpovedia všetci nezamestnaní chlapci. Treba je zmeniť spoločenský poriadok, lebo stále viac a viac sa splňuje Marxovo učenie o zhromažďovaní kapitálu.“³⁸ Podľa Š. Juraša takéto názory prejavovali chlapci, ktorí už boli politicky organizovaní. Mnohí mali za sebou aj skúsenosť väzenia, čo ich však neodstrašilo, pretože sa považovali za trpiacich hrdinov. Práve z tejto skupiny obyvateľstva, ktoré kríza výrazne pripravila o životné šance, sa stávali najzapálenejší hlásatelia antikapitalistických a antidemokratických ideí, ktorých nositeľom boli extrémistické politické strany, predovšetkým Komunistická strana Československa. Parlamentnú demokraciu považovali v súlade s komunistickou ideológiou za prekonané zriadenie a odmietali ho. Na podporu svojich postojov naspamäť citovali Lenina a Stalina. Spoločnosť vnímali v čiernobielej ideologickej optike, ako dve antagonistické triedy. Sami sa považovali za proletárov a utvrdzovali sa v názore, že sa im deje krivda. Proti nim stála buržoázia, ku ktorej radili každého, kto mal čo jesť a mal lepšie šaty, teda aj učiteľ.³⁹ Osvetoví pracovníci považovali tieto názory za štátu nebezpečné a venovali viac pozornosti politickej výchove a debatám o aktuálnej politickej situácii. Lepšie výsledky pritom dosahovali, keď prišli medzi chlapcov v starších šatách, neoholení a neupravení. U chlapcov zo severného Slovenska, ktorí sa zúčastnili kurzov pre nezamestnaných, pre-

³⁵ Tamže, s. 135.

³⁶ YMCA – *Young Men's Christian Association*, YWCA – *Young Women's Christian Association*.

³⁷ -Y. Bezplatné kurzy pre mladoletých nezamestnaných v Bratislave. In *NL*, 1931, roč. 3, č. 6, s. 145-146.

³⁸ JURAŠ, Štefan. Nezamestnaná mládež (dokončenie). In *NL*, 1933, roč. 5, č. 10, s. 148-149.

³⁹ Tamže, s. 149.

vládali naopak iné, výrazne fatalistické postoje. Verili, že jedine Boh môže priniesť nápravu medzi ľuďmi a vojnu považovali za nežiaducu.⁴⁰

Po skončení kurzu sa počas letných mesiacov niektorí mladíci vydali na „vandr“, cestovanie pešo po republike, k čomu sa bežne uchýľovali nezamestnaní slobodní mladíci. Profesor, ktorý viedol kurz, sa zaujímal o ich ďalšie osudy a vyzval ich, aby mu napísali zážitky z putovania. V listoch sa objavil obraz biedy a hladu („*Máme velký hlad aj cigareti nemame. Dneska sme zmokli až na kožu. Boti sme celkom roztrhali. Nohy máme v handrách zavázane... a košelu nemožem nikde vyžebrať snat v Prahe...*“), ale aj prvé kontakty so švábskymi Nemcami v pražských hostincoch („*Spívali tam píseň při nej stály do kolečka a drzaly sa ruky hore k stropu a Huil Huitler*“).⁴¹

Osvetové zbory organizovali osobitné kurzy pre nezamestnané ženy. V bratislavskom kurze sa stretli väčšinou predavačky z miestnych obchodov. Podľa hodnotenia vyučujúcich boli na rozdiel od revolučne a oportunisticky naladených chlapcov pokojnejšie, bez náznaku odporu, prejavovala sa u nich až akási rezignovanosť a nezáujem o všetko okolo nich.⁴² Prednášky boli zamerané na telesnú kultúru, spoločenské vystupovanie, vývoj ženského tela, hygienu bytu, hygienu dieťaťa, pohlavné choroby, dôležité listiny a dokumenty, sociálne zákonodarstvo, občiansku náuku, absolvovali aj kurz slovenčiny a nemčiny, kurz šitia bielizne a šiat, kurz ručných prác. Účastníčky dostávali trikrát denne stravu, boli im zakúpené topánky, pančuchy a tým najchudobnejším aj zimné kabáty. Každému dievčaťu bola zakúpená látka a šijacie potreby a každá si ušila dvojce letných šiat a bielizeň. V kurze ručných prác sa učili pliesť, háčkovať, vyšívať, opravovať a pod. Zo zakúpeného materiálu si vyhotovili čiapky, šály, vesty, vlnené pančuchy, monogramy na vreckovkách a pod.⁴³

Organizáciu vzdelávacích kurzov pre ženy upravoval už výnos MŠaNO z roku 1924.⁴⁴ Ženy, ktorým ústava z roku 1920 priznala občianske práva, aké nikdy predtým nemali, najmä volebné právo, sa stali zaujímavou cieľovou skupinou, na ktorú ani politické strany neboli zo začiatku úplne pripravené. Životný obzor väčšiny slovenských žien nepresahoval hranice obce, v ktorej žili, ich svetonázor určovalo predovšetkým náboženstvo a tradičné normy vidieckej spoločnosti. Vzdelávacie kurzy pre ženy sa preto zameriavali na prebudenie ich záujmu o verejný život a jeho občianske a hospodárske aspekty. Okrem osvetových zborov a komisií sa na prácu so ženami, hlavne z roľníckych, robotníckych a maloživnostenských rodín, zameriavala Živena, Československý červený kríž, Ús-

⁴⁰ „*Nikde snád' niet väčších pacifistov, ako medzi týmito chlapcami. Vojna je im nežiaduca.*“ Tamže, s. 149-150.

⁴¹ Tamže, s. 151.

⁴² -Y. Bezplatné kurzy pre mladoletých nezamestnaných v Bratislave. In *NL*, 1931, roč. 3, č. 6, s. 145-146.

⁴³ Tamže, s. 145-146.

⁴⁴ Výnos MŠaNO č. 111234 zo dňa 10. 10. 1924; JELÍNEK 1936, s. 65-66.

tav M. R. Štefánika v Turčianskom Sv. Martine. V rokoch hospodárskej krízy sa viac zdôrazňovala možnosť zapojenia žien do ekonomických procesov.⁴⁵ Ich rukami prechádzali výdavky na domácnosť, boli spotrebiteľkami nových priemyselných tovarov, na ich pleciach stála celá starostlivosť o hospodárstvo tam, kde muži odchádzali na sezónne práce, či dokonca rozmnožili rady vystáhovalcov. Postupne sa zvyšoval počet žien medzi učiteľkami ľudových a meštianskych škôl, pričom prirodzene rozširovali aj rady ľudovýchovných pracovníkov.

Otázka vystáhovalectva

Nemalým problémom v čase krízy sa stalo opäť vystáhovalectvo. Vystáhovallecká otázka bola na Slovensku stále aktuálna, aj keď už nedosahovala predvojnové rozmery.⁴⁶ Zvýšená pozornosť jej bola venovaná aj na zjazde ľudovýchovných pracovníkov vo Zvolene v dňoch 4. – 6. júla 1931. Účastníci zjazdu zhromažďovali z praxe získané príklady príčin vystáhovalectva a ich analýzou sa usilovali hľadať riešenia tejto problematiky a ponúkať ich kompetentným činiteľom. Hospodárske dôvody, núdza a hlad boli zjavnými príčinami vystáhovalectva, no existovali aj názory, že odchod Slovákov do cudziny je istým druhom zlozvyku a nerozumnosti, rodinných tradícií, túžby po dobrodružstve. Možnosti ľudovýchovy v tejto problematike zhrnul vo svojom referáte Emil Pavlák.⁴⁷ Osvetoví pracovníci majú ľudí presvedčať, aby upustili od myšlienky vystáhovať sa, vystríhať ľudí pred sprostredkovateľskými agentmi, ktorí ich len okrádali, pomáhať im získať informácie o možnostiach práce v tej-ktorej krajine, napomáhať pri vyplňaní tlačív a vybavovaní dokladov, uľahčovať vystáhovalcom návrat do vlasti. Pri každom okrese osvetovom zbore mala byť podľa Pavláka založená vystáhovallecká poradňa pre žiadateľov o vystáhovallecký pas, v ktorej by pôsobil ozajstný odborník. Bol presvedčený, že dobre organizované poradenstvo dokáže zabrániť nerozvážnemu a zbytočnému vystáhovaniu a, naopak, môže dať impulz k zveľadeniu vlastného hospodárstva alebo remesla. Na ochranu roľníkov pred rôznymi sprostredkovateľskými agentmi vyzýval aj Jaroslav Vlček.⁴⁸ Poukazoval na príklady ľudí, ktorí po návrate z Ameriky tvrdili, že keby

⁴⁵ Ženy boli nabádané k vzdelávaniu, aby sa ľahšie mohli stať ekonomicky nezávislými, našli si lepšiu prácu v školstve, obchode alebo administratíve, či začali samy podnikáť. Taktiež boli podporované aktivity žien vo výrobe tradičných ľudových výrobkov, ktorými sa prezentoval „ľudový svojráz“ Slovenska, napríklad na výstave Medzinárodný dunajský veľtrh. OROSOVÁ, Martina. Medzinárodný dunajský veľtrh – náčrt problematiky. In FUKASOVÁ, Daniela – FIALOVÁ, Ivana (eds.). *Kapitoly z dejín hospodárskeho vývinu Slovenska v medzivojnovom období (1918 – 1939)*. Bratislava : Slovenský národný archív, 2011, s. 323-324.

⁴⁶ SNA, f. Referát MŠaNO, šk. 168. *Správa o zvolenskom zjazde v roku 1931*; J. A. V. Snemovanie ľudovýchovných pracovníkov. In *NL*, 1931, roč. 4, č. 1, s. 9.

⁴⁷ PAVLÁK, Emil. Ako brániť vystáhovalectvu: Úloha Okresných osvetových sborov. In *NL*, 1931, roč. 4, č. 3, s. 35-38.

⁴⁸ Prof. PhDr. Jaroslav Vlček (1860 – 1930), literárny historik a kritik česko-slovenského pôvodu, v rokoch 1919 – 1923 prednosta slovenského oddelenia na Ministerstve školstva a národnej osvety, správca Matice slovenskej, profesor dejín československej literatúry na Filozofickej fakulte Karlovej Univerzity, radca

aj doma pracovali tak tvrdo, ako museli v cudzine, dosiahli by približne rovnaké výsledky.⁴⁹ Ľudovýchovní pracovníci sa snažili medzi ľuďom organizovať drobnú domácu prácu a odbyt domácich výrobkov. Nabádali miestnych činiteľov, aby pomohli založiť výrobné družstvo, ktoré by združilo domácich výrobcov a pomáhalo im v podnikaní. Učiteľia a vôbec všetci verejní činitelia mali sami ísť príkladom a kupovať od ľudí ich výrobky, namiesto cudzích, často menej kvalitných. Potrebné informácie bolo možné získať vo *Vystahovaleckej príručke*, ktorú vydal Československý ústav zahraničný, vo vestníku ministerstva sociálnej starostlivosti *Vystahovalecký spravodaj* a v časopise *Československá emigrace*.⁵⁰

Kritika úsporných opatrení v ľudovýchove

Výrazne nižšia štátna podpora na osvetové aktivity vyvolávala medzi ľudovýchovnými pracovníkmi nezáujem, nespokojnosť a aj odpor. Mnohí vkladali do osvetových akcií svoje vlastné financie, pracovali bez nároku na honorár, obetovali svoje pohodlie, pričom sa im často dostalo výsmechu a sami sa ocitali v ťažkej životnej situácii. Využívali preto všetky prostriedky, ako na „krízu ľudovýchovy“ upozorniť, najmä po uverejnení novinárskych správ o tom, že ministerstvo financií nechce uvoľniť prostriedky na kultúrnu a osvetovú činnosť.

Osvetový zbor pre Slovensko sa v máji 1932 obrátil listom priamo na „význačného predprevratového ľudovýchovného pracovníka“, ministra I. Déreera.⁵¹ V hodnotení osvetovej práce za rok 1930 zbor uviedol, že ľudovýchovnú prácu na Slovensku vykonávalo 80 okresných osvetových zborov a mestských osvetových komisií a takmer 2 000 miestnych osvetových komisií, ktoré spolu realizovali vyše 31 000 osvetových akcií (kurzy, prednášky, čítacie večery, premietanie diapozitívov a filmov, oslavy štátnych sviatkov atď.). Príspevok štátu na jednotlivé programy sa pohyboval medzi 1 000 – 3 000 Kč, takže na jednu akciu prispel štát čiastkou 5,50 Kč.⁵² Tieto čísla jasne vypovedali, aké nedostatočné bolo finančné krytie štátu pri takej masívnej osvetovej politike na Slovensku. Prílev finančných prostriedkov sa naďalej zmenšoval, čo viedlo k ďalšej protestnej akcii. V dňoch 14. a 21. októbra 1932 sa v Bratislave zišli zástupcovia dvanástich centrálnych kultúrnych a osvetových korporácií a spolkov. Po rokovaní o svojej neutešenej situácii spísali rezolúciu, ktorú zaslali vláde, príslušným ministerstvám, všetkým poslancovým a senátorským klubom a text uverejnili aj v dennej tlači. V rezolúcii zdôrazňovali, že kul-

---

a spolupracovník slovenskej osvetovej. In *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. VI. zv., T-Ž. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 296-297.

⁴⁹ VLČEK, Jaroslav. Vystahovalectvo. In *NL*, 1931, roč. 4, č. 4, s. 62-64.

⁵⁰ SNA, f. Referát MŠaNO, šk. 168. Správa o zvolenskom zjazde v roku 1931.

⁵¹ SNA, f. Referát MŠaNO, šk. 168. Spis č. 1419/32, 14. 5. 1932. List ministrovi I. Dérerovi so žiadosťou o podporu pre ľudovýchovu na Slovensku.

⁵² Tamže.

túrna vyspelosť ľudu je podkladom hospodárskeho rozvoja štátu, jeho sily a bezpečnosti. Preto žiadali vládu, aby nedovolila zánik ľudovýchovej činnosti na Slovensku, ak nechce ohroziť aj ďalší kultúrny vývoj Slovenska.⁵³ Podobné aktivity vyvíjali aj osvetové zbory a miestne osvetové komisie v Čechách a na Morave, ktorých sa znížené dotácie na ľudovýchnú činnosť tiež dotýkali. Z pôvodnej rozpočtovej čiastky 5 367 000 Kč určených na osvetu a ľudovýchovu v roku 1932 bolo vyplatených len približne 50 %. Ozajstný šok spôsobilo zoškrtenie rozpočtu na rok 1933, v ktorom sa podpora ľudovýchovy a knižníc znížila až o 60 %, najviac zo všetkých rozpočtových položiek. A vzhľadom na šetrenie vo verejných výdavkoch ani vyplatenie týchto peňazí nebolo isté.⁵⁴ Verejnú mienku vo vypätej krízovej situácii navyše nepriaznivo ovplyvňovali niektoré noviny a časopisy, ktoré ľudovýchovu a jej predstaviteľov hanili, považovali ju za zbytočný výdavok štátu, ktorý by mal byť zverený osvetovým spolkom. Zaznel tiež návrh „zrušiť štátnu pečlivosť o ľudovú výchovu, ale peniaze v rozpočte ponechať a rozdeliť na ľudovýchné účele kultúrnym zložkám politických strán“.⁵⁵

Osvetoví pracovníci sa rozhodli protestovať proti škrtom v rozpočte a z iniciatívy osvetového zväzu v Brne spísali petíciu, v ktorej sa ohradili proti „tomuto nespravodlivému a nemožnému odsúdeniu štátnej pečlivosti o ľudovú výchovu, ktorá je určená politickému, kultúrnemu a mravnému povzneseniu malého človeka“.⁵⁶ Podpísali ju takmer všetky osvetové zbory, miestne osvetové komisie a knižničné rady v Československu, ako aj tisíce občanov. Minister I. Dérer reagoval na situáciu v štátnom rozpočte obežníkom, v ktorom vyjadril ľudovýchným pracovníkom vďaku za ich obetavú prácu a požiadal ich, aby v tejto záslužnej činnosti pokračovali. V jedenástich bodoch im uložil úlohy na nadchádzajúce obdobie, medzi inými aj organizáciu kurzov pre nezamestnaných a národohospodárskych kurzov pre ženy.⁵⁷ Navýšenie štátnych dotácií sa však nekonalo. Priority ministra I. Déreera sa počas jeho funkčného obdobia sústredili najmä na ľudové a stredné školstvo. Osveta v tejto politike však nebola úplne ukrátená, pretože každý nový učiteľ bol posilnením aj pre ľudovýchnú prácu. Samotný úbytok štátnych financií riešil rezort v spolupráci s Krajským úradom. Ten nariadil obciam a okresom, aby plnili ustanovenia ľudovýchných zákonov, ktoré im prikazovali vyčleniť časť obecného rozpočtu na osvetu – minimálne na podporu knižníc, vydržiavanie knihovníka, poskytovanie miestnosti na kurzy a prednášky, zabezpečenie ich osvetlenia a vykurovania.⁵⁸ Ľudovýchova v čase hospodárskej krízy nezanikla, len stratila lesk.

⁵³ Text rezolúcie a sprievodného listu bol uverejnený v časopise *NL*, 1932, roč. 5, č. 3-4, s. 62.

⁵⁴ J. A. V. Štátny rozpočet a ľudová výchova. In *NL*, 1933, roč. 5, č. 5-6, s. 64.

⁵⁵ Tamže, s. 63-64.

⁵⁶ Tamže, s. 67.

⁵⁷ Obežník MŠaNO č. 13673/33-V/3 zo dňa 9. 3. 1933. Text výnosu uverejnený v časopise *NL*, 1933, roč. 5, č. 5-6, s. 111.

⁵⁸ Tamže.

Limity pôsobenia ľudovýchovy

Neveliké pochopenie a pomoc našli členovia osvetových zborov medzi miestnou inteligenciou, notármi, úradníkmi a samosprávnymi funkcionármi. S poľutovaním konštatovali, že sa len veľmi zriedka angažujú v ľudovýchovnej práci, že majú k ľudu nadradený vzťah alebo ich jeho problémy nezaujímajú, no pritom sa aktívne podieľajú na činnosti politických strán, čo medzi obyvateľstvom, ktoré sa neorientuje v politickom boji, vnáša zbytočné rozbroje, rozoštvanosť a napätie.⁵⁹ Ľudovýchova na Slovensku sa do druhej polovice 30. rokov 20. storočia snažila, naopak, o to, aby zostala nadstraníckou a osvetoví pracovníci sa v mieste svojho pôsobenia vystríhali účasti na politicko-straníckych bojoch.

Nepríjemnou skúsenosťou ľudovýchovy bola jubilejná oslava vysvätenia prvého kresťanského kostola na Slovensku v auguste 1933.⁶⁰ Pri tej príležitosti sa nitriansky osvetový zbor stal hosťiteľom zjazdu slovenských ľudovýchovných pracovníkov a knihovníkov, na ktorom zdôraznili význam jubilejných osláv pre ideu československej národnej jednoty. No namiesto „hlasu ľudu československého“,⁶¹ ktorý sa mal z Nitry ozývať do všetkých kútov sveta, sa konfrontovali s protivládnyimi a protičeskými heslami. Bratislavský Referát MŠaNO v reakcii na nitrianske oslavy musel obežníkom vyzvať školských inšpektorov, riaditeľov ľudových a stredných škôl, učiteľských ústavov a pedagogických akadémií, aby učiteľstvo a vôbec miestnu inteligenciu nabádali k väčšej osvetovej aktivite. V obežníku nadriadený orgán konštatoval, že „učiteľstvo a inteligencia vôbec neusiluje sa pomáhať odstraňovať hospodárske, sociálne a najmä kultúrne nedostatky ľudu tak, ako by si terajšie ťažké pomery žiadali“. Vyzýval profesorov a učiteľov k intenzívnejšej mimoškolskej práci na poli občianskej výchovy, „ku zvýšeniu záujmu o štát, o jeho potreby a jeho autoritu, k zvýšeniu činnosti vo výchove k štátnosti a mravnej i hmotnej úrovne všetkých občanov našej Československej republiky“.⁶²

Povzbudenie osvetovej činnosti nepriniesol ani ústup Veľkej hospodárskej krízy v roku 1935. Naopak, výsledky parlamentných volieb v máji 1935, v ktorých na Slovensku výrazne uspel Autonomistický blok, považovali mnohí osvetoví pracovníci za osobnú prehru, čo ich ešte viac paralyzovalo. Osvetový referent Jaroslav A. Vrátný upozorňoval, že „niektorí funkcionári osvetových zborov ochabujú a je možné pozorovať nezdravý klud. Výsledky posledných volieb nasvedčujú, že na Slovensku je ešte veľmi mnoho práce a že osvetové zbory mali by intenzívnou činnosťou napomáhať konsolidácii pomerov.“⁶³ K mimoriadnej aktivite sa odhodlal Osvetový zväz pre Slovensko v roku 1936, keď začal dvakrát mesačne vydávať brožúrku pre osvetových pracovníkov *Námety pre rozpravy na*

⁵⁹ PAVLÁK, L. Ako zvýšiť káder prednášateľov z radov neučiteľských a neprofesorských. In *NL*, 1930, roč. 3, č. 3, s. 49-51.

⁶⁰ BARTLOVÁ 2012, s. 437-438.

⁶¹ RYNEŠ, František. K celonárodným oslavám v Nitre. In *NL*, 1933, roč. 5, č. 7-8, s. 116-117.

⁶² SNA, f. Referát MŠaNO, šk. 167. Spis č. 23095/III ai 1933, 23. 10. 1933. Obežník č. 172 – Podpora ľudovýchovnej činnosti učiteľstvom.

⁶³ SNA, f. Referát MŠaNO, šk. 168. Správa J. A. Vrátného o osvetovej činnosti za mesiac máj 1935.

ľudových besedách, v ktorých ponúkal veľmi praktické návody, ako konať ľudovýchovnú prácu. Do popredia sa popri „výchove k demokratickému zmýšľaniu“ dostávali otázky novej vojny, mierových zmlúv, zahraničného spojenectva a najmä brannej výchovy, ktorá čoraz viac zamestnávala osvetové zbory v súvislosti s naplňaním ustanovení zákona o brannej výchove.⁶⁴

Až v druhej polovici 30. rokov 20. storočia chytila ľudovýchova na Slovensku druhý dych, nastali zmeny v organizácii osvetových zborov a komisií, aj v organizácii Referátu Ministerstva školstva a národnej osvety, došlo ku generačnej výmene osvetových pracovníkov, metódy ich práce sa modernizovali. No pozvoľna nastal aj ideový posun. Oficiálne sa ľudovýchova a osвета nikdy neodchýlila od idey československej národnej jednoty, no samotné slovné spojenie „československá národná jednota“ sa v úradných dokumentoch i v publikovaných dielach objavuje len sporadicky a veľmi opatrne.

Pod vplyvom vypätých udalostí na sklonku 30. rokov 20. storočia niektorí osvetoví pracovníci priznávali, že strátenie sa politických otázok a prísna apolitickosť osvetových programov možno nebola tou správnou cestou. Poukazovali na „politických agentov“, ktorí „*naštrbujú a kazia zdravú logiku dedinského ľudu*“. Horlili viac za ľudovýchovu nielen v demokratickom a republikánskom duchu, ale aj vo vlasteneckom cítení. Samozrejme, rozvoj „vlasteneckého citu“ nechápali v nacionálnom, ale občianskom ponímaní, aby sa v čase ohrozenia vlasti, „*našej Republiky*“, všetci bez ohľadu na národnosť, vieru, stavovskú a politickú príslušnosť postavili „*radi, s nadšením, presiaknutí láskou k vlasti do jedného nerozborného šíku hájiť a brániť si vlast*“.⁶⁵ V podobnom duchu sa niesli aj referáty na 2. celoštátnom zjazde osvetových a ľudovýchovných pracovníkov, ktorý sa konal v máji 1938 v Prahe. Slávnostný charakter podujatia podporovali vzletné slová o úspechoch osvetovej činnosti. Ozývali sa však aj hlasy, ktoré kritizovali úroveň osvetových akcií, žiadali novelizáciu ľudovýchovných zákonov, zvýšenie vzdelanostnej úrovne osvetových pracovníkov.⁶⁶

Nezlomný idealizmus, ba až nevysvetliteľná naivita a nedostatok politického realizmu sprevádzal osvetových pracovníkov až do jesenných udalostí roku 1938. So všetkou vervou sa pripravovali na oslavy 20. výročia vzniku Československej republiky. Oslavy sa už nekonali a k slovu sa razantne prihlásil „druhý tábor“ ľudovýchovných pracovníkov, ktorý si osvetu predstavoval úplne inak. Naznačovali to už predchádzajúce správy, ktoré znepokojovali ministerstvo, o aktivitách štátnych učiteľov a učiteliek, ktorí rečnili na stretnutiach Hlinkovej gardy, mali smútočné reči pri tryzne za Andrejom Hlinkom či maľovali

⁶⁴ Zákon č. 184/1937 Sb. z. a n. o brannej výchove z 1. júla 1937. NA ČR, f. MŠ, šk. 767-770. Úpravy zákonov a nariadení o obrane štátu 1929 – 1943, školenie obyvateľstva, ochrana pred leteckými útokmi, mobilizácia.

⁶⁵ PLEŠKO, Štefan. Dnešné poslanie ľudovýchovy. In *NL*, 1937 – 1938, roč. 10, č. 8-10, s. 82-83.

⁶⁶ CHALOUPKA, A. – RAMBOUSEK, A. – TRNKA, T. *Pohľady do našej ľudovýchovy*. Praha, 1926, s. 25-26. ŠKODA – PAŠKA 1977, s. 126.

zástavy a pásky s autonomistickým znakom.⁶⁷ Noví, slovenskí riaditelia škôl v správach o osvetovej činnosti za rok 1938 kriticky hodnotili mimoškolskú činnosť svojich českých predchodcov. Napríklad riaditeľ Druhého štátneho reálneho gymnázia v Bratislave sa vyjadril, že predchádzajúca osvetová činnosť „pre nové naše kultúrne potreby nemá skoro žiadneho významu, lebo bola vedená v duchu starej ideológie“.⁶⁸ Vznik Slovenského štátu v marci 1939 znamenal definitívny zánik osvetových zborov a osvetových komisií, ich majetok prevzali miestne pobočky Matice slovenskej, ktorá jediná mohla realizovať osvetové aktivity slovenského štátu.

Záver

Socialistická historiografia kritizovala „buržoáznu ľudovýchnú ideológiu“ ako reakčnú a pomýlenú, zastierajúcu pravé príčiny hospodárskej krízy a nezamestnanosti, „odvádzajúcu ľud od triednych zápasov a boja proti vykorisťovateľskému režimu“.⁶⁹ Odsudzovala úlohu „idealistickej ľudovýchny“ byť „tlmiacim elementom triednych rozporov“.⁷⁰ Odhliadnuc od marxisticko-leninského slovníka a aprioristického odmietnutia funkcie ľudovýchny, absolútna väčšina aktívnych členov osvetových zborov sa skutočne počas existencie prvej Československej republiky neodchyľovala od „buržoáznej ľudovýchnej ideológie“ a svoje predstavy o kultúrnom živote nespájala ani s fašizmom, ani nacizmom, ani bolševizmom. Držala sa idey československej národnej jednoty.⁷¹ Svojím programovým zameraním a prácou sa snažila zmiernovať dosahy krízových javov na najnižšie vrstvy v spoločnosti a prispievať tak k udržaniu sociálneho zmieru v republike.

V každom prípade, štátna osvetová a ľudovýchná činnosť v medzivojnovom Československu bola vo veľkej miere závislá od výšky príspevkov zo štátneho rozpočtu, čiastočne bola podporovaná dotáciami samosprávnych orgánov a Krajského úradu. Škrty v štátnom rozpočte, ktoré boli dôsledkom Veľkej hospodárskej krízy, sa na osvetu a ľudovýchnu prejavili najviac zo všetkých rozpočtových kapitol. Aj keď sa celkové výdavky na školstvo v rokoch 1930 – 1933 výrazne neznížili, nútené šetrenie sa prejavilo práve v osvetovej oblasti, v ktorej došlo až k 70 % úbytku financií. To, že osvetová činnosť úplne nezankla, možno pripísať nadštandardnej osobnej angažovanosti podstatnej časti osvetových a ľudovýchných pracovníkov, ktorí svoju osvetovú prácu považovali za poslanie a česť.

Osvetová činnosť sa v čase hospodárskej krízy intenzívnejšie zameriavala na nezamestnaných, najmä mladých ľudí, ktorí boli prepustení z pracovného procesu, ale aj tých, ktorí po

⁶⁷ SNA f. Referát MŠaNO, šk. 167. Správy o mimoškolskej činnosti učiteľov, 1937 – 1938.

⁶⁸ SNA, f. Referát MŠaNO, šk. 167. Správa Druhého štátneho slovenského reálneho gymnázia v Bratislave o mimoškolskej činnosti učiteľov za rok 1938.

⁶⁹ PASIAR – PAŠKA 1964, s. 282.

⁷⁰ Hodnotenie záverov 1. celoštátneho zjazdu osvetových a ľudovýchných pracovníkov, ktorý sa konal v roku 1928 v Brne. In ŠKODA – PAŠKA 1977, s. 124.

⁷¹ *Idea československého štátu a ľudová kultúra (sborník)*. Praha, 1921, s. 17-18.

skončení školskej dochádzky nenašli žiadne uplatnenie. Túto skupinu obyvateľstva považovali za najzraniteľnejšiu – boli presvedčení, že záhaľka a ničnerobenie by ich mohli priviesť predovšetkým k mravného úpadku. V rámci celej skupiny nezamestnaných mladých ľudí boli v ľudovýchovej praxi viditeľné rozdiely medzi mužmi a ženami, medzi mládežou z mestských robotníckych rodín a vidieckych roľníckych komún. Rozdiely sa prejavovali v ich správaní, prístupe k životu, celkovom duševnom rozpoložení aj politickej orientácii. Najmä u nezamestnaných mladých mužov z mestského prostredia sa prejavovali radikálnejšie politické názory so sklonom k extrémizmu. V rámci osvetového vzdelávania sa rozšírili aktivity zamerané špeciálne na ženy z roľníckych, robotníckych a maloživnostníckych rodín s cieľom ich väčšieho zapojenia do ekonomických procesov. Svoje miesto mala v osvetovej činnosti aj problematika vystáhovalectva a boja proti nemu.

Z formálneho hľadiska prevládali tradičné spôsoby osvety, najmä kurzy s rôznou dĺžkou a intenzitou trvania, prednášky s premietaním diapozitívov a osvetových filmov, aktivity zamerané na čitateľov. Medzi najaktívnejšími osvetovými pracovníkmi sa objavili aj netradičnejšie metódy súvisiace s modernizáciou poľnohospodárskych a iných činností. Popri najrôznejších praktických témach, na ktoré sa osvetové aktivity zamierovali, ich hlavnou obsahovou náplňou ostávala občianska výchova orientovaná na posilňovanie demokratických ideí.

Hodnotiť význam, kvalitu, úspešnosť osvetovej a ľudovýchovej práce v čase Veľkej hospodárskej krízy je nesmierne ťažké, ak nie nemožné. Štatistické údaje o počte organizovaných akcií, účastníkoch, prednášajúcich a pod. neposkytujú hlbšie kvalitatívne informácie. Nehovoria nič o tom, koľkým účastníkom vzdelávacieho kurzu sa podarilo vďaka novým vedomostiam a zručnostiam nájsť prácu, vybaviť úradnú záležitosť, zmeniť životný štýl, zvýšiť sebavedomie, ako sa zmenila ich politická orientácia či vzťah k Československej republike. Hodnotenia samotných osvetových pracovníkov, aj keď sa nevyhýbajú kritike a sebareflexii, sú často subjektívne, vyselektované, prifarbené. Na úctyhodných kultúrnych premenách, ktorými prešla medzivojnová československá spoločnosť, mala iste svoj priamy či nepriamy podiel aj osvetová činnosť, aj keď jej skutočnú váhu asi nikdy nedokážeme objektívne posúdiť.

Cituj:

OROSOVÁ, Martina. Osveta a ľudovýchova sociálne slabých vrstiev spoločnosti v čase Veľkej hospodárskej krízy. In *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 134-151. ISSN 1337-6861.

...

Mgr. Martina Orosová (1971) vyštudovala odbor archívniectvo a história na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Pracuje v Pamiatkovom úrade SR, kde vedie špecializovaný verejný archív, je hlavnou redaktorkou odborného časopisu *Monument revue*, prednáša na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici a je externou doktorandkou v Historickom ústave SAV. Vo vedeckej práci sa sústreďuje na kultúrne dejiny 20. storočia a dejiny ochrany kultúrneho dedičstva. Je spoluautorkou monografie *Košická citadela* ocenenou Slovenskou historickou spoločnosťou a autorkou desiatok vedeckých štúdií a odborných článkov.

Kontakt: mataoro@gmail.com